

УДК: 327.58

© Галина Щигельська
(м. Тернопіль)**ЕТНІЧНИЙ ЛОБІЗМ У СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

У статті аналізується лобістська діяльність етнічних груп та їх вплив на зовнішню політику приймаючих держав і розвиток міжнародних відносин. Відзначається, що в умовах поглиблення демократизації і посилення міжнародних взаємодій етнічні лобі суттєво впливають на формування й реалізацію зовнішньополітичного курсу та дипломатію в країнах проживання, стан і розвиток міждержавних відносин та динаміку розвитку світового співробітництва. Більший вплив на ситуацію в міжнародних відносинах безперечно справляють етнічні групи, які проживають на території США.

Ключові слова: етнічний лобізм, міжнародні відносини, діаспора, зовнішня політика, приймаюча країна, історична батьківщина.

Галина Щигельская. Этнический лоббизм в системе международных отношений. В статье анализируется лоббистская деятельность этнических групп и их влияние на внешнюю политику принимающих государств и развитие международных отношений. Отмечается, что в условиях углубления демократизации и усиления международных взаимодействий этнические лобби существенно влияют на формирование внешнеполитического курса и дипломатию в странах проживания, состояние межгосударственных отношений и динамику развития мирового сотрудничества. Большее влияние на ситуацию в международных отношениях оказывают этнические группы, проживающие на территории США.

Ключевые слова: этнический лоббизм, международные отношения, диаспора, внешняя политика, принимающая страна, историческая родина.

Halina Shchyhelska. Ethnic Lobbyism in the System of International Relations. This article analyzes the lobbying activities of ethnic groups, and their influence on the foreign policy of host countries and development of international relations. It is noted that in terms of deepening democracy and strengthening international interactions that ethnic lobbies significantly influence the formation and implementation of foreign policy and diplomacy in their countries of residence, shaping the status and development of interstate relations and the dynamics of international cooperation. Ethnic groups who live in the US certainly have a stronger influence on a situation in international relations.

Key words: ethnic lobbying, international relations, diaspora, foreign policy, the host country, the historical homeland.

Значення лобізму на політичній арені сучасності, можна без перебільшення стверджувати, неухильно зростає. Спостерігається тенденція до збільшення масштабів та динаміки лобіювання на регіональному та міжнародному рівнях. В умовах прис-

корення глобалізації світової системи з чітко вираженим зростанням різноманітних транснаціональних взаємодій та ролі недержавних акторів на міжнародній арені особливої актуальності набуває проблема міжнародного лобізму. До міжнародного лобізму належить і так званий етнічний лобізм – тиск етнічної групи на владні структури країни проживання та міжнародні організації з метою ухвалення рішень на користь історичної батьківщини і (або) етнічних родичів за кордоном. Сучасні реалії свідчать, що роль етнічного лобі та його вплив на міждержавні відносини з кожним роком посилюються. В умовах інтенсифікації міграційних процесів, посилення консолідації іммігрантських груп, поширення демократії та політики багатокультурності етнічний лобізм стає одним із найважливіших зовнішньополітичних важелів впливу як для економіки, так і для політики багатьох держав. Усе більше поширюється практика використання політичного потенціалу діаспор для розвитку історичної батьківщини та її міжнародних зв'язків. Зазначимо, що посилення взаємозв'язків і взаємозалежності держав ведуть до глобалізації впливу діаспор, розширення географії їх діяльності, що робить ще більш актуальним аналіз поставленої проблеми.

Не зважаючи на актуальність, проблематика етнічного лобізму в сфері міжнародних відносин залишається ще недостатньо дослідженою. Однак, окремі аспекти проблеми знайшли своє відображення у працях багатьох зарубіжних учених. Найбільша увага дослідників зосереджується на діяльності та впливі етнічних лобі на зовнішню політику США. Серед праць, які містять цікаві дані з досвіду діяльності найуспішніших етнічних лобі в США, слід відзначити збірник наукових статей «Етнічні групи і зовнішня політика США» під загальною редакцією Т. Амброзіо¹, резонансну доповідь американських професорів Д. Миршеймера і С. Волта «Ізраїльське лобі та зовнішня політика США»², монографію Е. Лозанського «Етноси і лобізм в США. Про перспективи російського лобі в Америці»³ та статтю Д. Кінга і М.Помпера «Конгрес США та можливий вплив діаспорних лобі: політичні уроки США щодо Вірменії і Азербайджану»⁴. На окрему увагу заслуговує ґрунтовне дослідження професора університету Південної Кароліни Т.Рубензера⁵, в якому автор аналізує рівень впливу внесків кубинського лобі на користь виборчих кампаній на формування зовнішньополітичного курсу США щодо Куби.

Значний інтерес також становить стаття професорів економіки С.Лахірі та П. Реймондос-Молера⁶, в якій вчені обґрунтовують, що етнічне лобіювання є важливим чинником у процесі розподілу офіційної допомоги у цілях розвитку (ОДР).

Мета даної статті – проаналізувати лобістську діяльність етнічних груп та рівень їх впливу на зовнішню політику приймаючих держав і розвиток міжнародних відносин, розкрити значення етнічного лобізму в світовій політиці, визначити його місце і роль в системі міжнародних відносин.

На думку деяких учених, наприклад академіка Російської академії соціальних наук Е. Лозанського⁷, при аналізі найбільших діаспор, таких як єврейська, вірменська, грецька, китайська, і їх місця в системі міжнародних відносин, можна виявити певну особливість. Діаспори, які проживають на території США, мають більший вплив на ситуацію в міжнародних відносинах, ніж ті, котрі перебувають в інших країнах. Це стає можливим тому, що США є однією зі світових наддержав і володіють серйозними можливостями впливу на всю систему міжнародних відносин як на глобальному, так і регіональному рівнях. Внутрішня політика, яка проводиться урядом США щодо національних меншин, заснована на принципах мультикультуралізму, що дозволяє різним діаспорам ефективно брати участь не тільки у внутрішньополітичному житті держави, але й впливати на зовнішню політику. Близько 600 лобістів регулярно займаються у Конгресі міжнародними відносинами, а про можливості деяких етнічних лобі складають легенди⁸.

Серед найвідоміших етнічних лобі дослідники визначають такі впливові діаспорні об'єднання як Конгрес американської Полонії, Кубино-американський національний фонд, Трансафрика, Національна арабо-американська асоціація, Американо-ізраїльський комітет по зв'язках з громадськістю, Вірменська асамблея Америки та Американо-грецький комітет по зв'язках з громадськістю⁹.

За даними журналу «Форчун» (1997 р.), отриманими у результаті опитування конгресменів і їх помічників, Американо-ізраїльський комітет по зв'язках з громадськістю зайняв друге місце в переліку найвпливовіших лобі у Вашингтоні. Дослідження видання «Нешнл Джорнел», здійснене у березні 2005 р., дало аналогічні результати¹⁰.

Результати діяльності єврейського лобі справді вражають. З 1976 р. Ізраїль одержує найбільшу щорічну економічну і військову допомогу. Загальна сума фінансової допомоги США, надана Ізраїлю за період з 1949 р. по 2004 р., склала понад 140 млрд. доларів (за курсом 2003 р.). З 1985 р. на ізраїльські рахунки щороку надходить близько 3 млрд доларів тільки прямої допомоги, що становить приблизно п'яту частину всіх коштів, передбачених у бюджеті на сприяння іноземним державам¹¹.

До того ж Вашингтон забезпечує Ізраїль постійною дипломатичною підтримкою. З 1982 по 2006 рр. США наклали вето на 32 резолюції Ради Безпеки ООН, в яких Ізраїль піддавався критиці, що перевищує суму всіх голосів-вето інших учасників РБ¹².

Значних результатів вдалося досягнути у зовнішній політиці США і вірменському лобі. Найпоказовішим прикладом його впливовості стало прийняття Конгресом США у 1992 р. Поправки 907 до «Акту на підтримку свободи», спрямованої на запобігання надання США фінансової допомоги Азербайджану в зв'язку з його блокадою Вірменії та Нагірного Карабаху. Зважаючи на стратегічні нафтові інтереси США щодо Азербайджану, це було великим досягненням вірменського лобі¹³. Відомий політичний аналітик Міжнародного фонду Карнегі Томас де Ваал назвав ухвалення цієї поправки «найбільш аномальною складовою зовнішньої політики»¹⁴.

Завдяки ефективному лобіюванню Конгресу вірменській діаспорі також вдалося домогтися вагомої фінансової допомоги США для Вірменської Республіки. Зокрема, у 1999 р. Вірменія одержала 74,3 млн. доларів, що перевершило загальну суму американської зовнішньої допомоги, наданої у цьому ж році 43 іншим державам. У 2006 р. пряма допомога США Вірменії склала 76 млн. дол., Нагірному Карабаху – 3 млн., а також було дотримано паритету в наданні військової допомоги Вірменії й Азербайджану¹⁵.

27 вересня 2011 р. Комітет Сенату США з питань бюджетних асигнувань прийняв бюджет на 2012 р., до якого увійшла програма надання Вірменії фінансової допомоги у сумі 40 млн. дол. За словами регіонального директора Вірменської асамблеї Америки Арміни Дарбінян: «Це досить серйозне досягнення (Вірменської асамблеї Америки – Г.Щ.) на тлі великого скорочення бюджету на зовнішнє фінансування»¹⁶.

Прикладом успішного лобіювання українською діаспорою в США інтересів України є прийняття Сенатом 9 березня 2006 року законопроект, який скасував дію поправки Джексона-Веніка. Схвалений документ не лише відкрив для України режим цивілізованих торговельних відносин, усунув дискримінаційні санкції та обмеження, а й мав і має вагоме політичне значення. Слід нагадати, що для цієї мети за ініціативою Надії Мак'Конелл, президента Фондації Україна-США, та за сприяння організації «Українська Федерація Америки» була створена коаліція, куди увійшло 250 організацій, що сприяли відміні поправки¹⁷.

В останні десятиріччя широкого поширення набули вимоги етнічних груп щодо введення економічних ембарго проти ворогів країн їхнього походження або ворожих режимів на історичній батьківщині. Зокрема, вагомим важелем впливу на введення низки санкцій США, спрямованих проти режиму Кастро, є кубинське лобі. Завдяки потужному фінансовому ресурсу і компактному проживанню кубинська діаспора набула сильної політичної ваги і визначального впливу на хід виборів у Флориді. Пік найбільшої активності в історії кубинського

лобі, яке внаслідок об'єднання у 1981 р. в Кубино-американський національний фонд стало єдиною організованою політичною силою, припадає на першу половину 1990-х рр. У цей період кубино-американцям вдалося пролобіювати ухвалення закону Торрічеллі і закону Хелмса-Бертона, які значно посилили ембарго проти Куби і стали основними документами, що регулюють кубино-американські відносини¹⁸. За даними кубинського уряду, внаслідок торгового ембарго з боку США, з 1961 р. збитки, завдані економіці Куби перевищили 104 млрд доларів в еквіваленті на 2011 р., або, якщо враховувати знецінення долара відносно золота за цей період, 975 млрд доларів¹⁹. Не зважаючи на те, що протягом останніх 18 років Генеральна Асамблея ООН регулярно засуджує блокаду Куби, в травні 2004 р. США посилили економічні та фінансові обмеження²⁰. Основним засобом впливу кубинського лобі на голосування в Конгресі щодо підтримки ембарго є внески на користь виборчих кампаній²¹. З 2004 по 2010 рр. фінансові пожертви на кампанії різних кандидатів у конгресмени і сенатори США склали мільйон сімсот дев'яносто вісім тисяч доларів. Лише в 2010 р. кандидати як від Демократичної так і від Республіканської партії одержали по півмільйона доларів – у результаті політики США стосовно Куби практично не змінюється²².

Ще однією сферою, у якій вагому роль відіграє фактор етнічного лобіювання є розподіл офіційної допомоги в цілях розвитку. Такого висновку дійшли фахівці з економіки С. Лахірі та П. Реймондос-Молер²³. Науковці відзначають, що розподіл ОДР, наданої багатьма країнами-донорами, бентежила економістів протягом тривалого часу. У той час як найменш розвинені країни в Африці на південь від Сахари та в Південній Азії, де економічні умови більшості населення є дуже складними, отримують порівняно невеликі обсяги допомоги, а лівова частка від загального обсягу ОДР надається країнам, у яких рівень добробуту є відносно вищим²⁴. Досліджуючи мотиви такого розподілу, вчені розробили теоретичну модель, у якій лобіювання в країнах-донорах має важливі наслідки для розподілу ОДР. Науковці стверджують, що етнічні групи в країнах-донорах лобіюють уряд надавати більше допомоги країнам їх походження, і він приймає політичні внески від лобістських груп²⁵. Багато лобістських груп, таких як єврейське лобі в США, арабське і африканське лобі у Франції, індійське лобі у Великобританії, турецьке лобі в Німеччині і т.д., відомі як найбільш активні у цих мультикультурних країнах-донорах²⁶. Унаслідок ефективної лобістської діяльності багатша етнічна група збільшує частку ОДР для багатшої країни-реципієнта, водночас зменшуючи частку допомоги, яку могла б отримати бідніша країна-реципієнт. Збільшення частки багатшої етнічної групи означає, що держава-донор отримує більший політичний внесок від цієї групи і

також більше піклується про її добробут. Оскільки багатша група лобіює для багатшої країни, тим меншу частку від загального обсягу допомоги отримує бідніша країна. Як результат близько 25% двосторонньої допомоги США було надано Ізраїлю, 12% британської допомоги – Індії, 5% допомоги з Німеччини надійшло до Туреччини, а 5,5% допомоги Франції – до Камеруну²⁷.

Таким чином, вплив етнічного лобі на формування й реалізацію зовнішньополітичного курсу та дипломатію в країнах проживання є досить суттєвим. Проте не всі етнічні групи мають однаковий вплив. Ефективність їх діяльності залежить від багатьох чинників. Професори Маямського університету Патрік Хані і Уолт Вандербуш виділяють декілька факторів, від яких залежить рівень впливовості етнічної групи на зовнішньополітичний процес. До них відносять наступні: організаційна міцність – «організаційна єдність, професійний апарат лобіювання, який надає потрібну інформацію і забезпечує фінансовими ресурсами»; єдність членів групи, розміщення і активність виборців, – ґрунтується на передвиборчому характері групи; значимість і резонансність повідомлень – полягає у здатності групи впливати на громадську думку; тиск на «відкриті двері» – «задоволення інтересів етнічної групи буде більш успішним, якщо група підтримуватиме існуючу політику уряду»; сила опозиції; доступ до уряду; взаємодоповнюючі відносини, – «в той час як групи потребують, щоб політики щось зробили для них, політикам також потрібна допомога етнічних груп. Останні можуть надавати безліч цінних ресурсів для політиків, включаючи інформацію, голоси виборців і внески на користь виборчої кампанії»²⁸.

Як показує світовий досвід важливе значення також має підтримка зарубіжних етнічних лобі національною державою, що безпосередньо впливає на зовнішню політику приймаючої країни. У цьому зв'язку слід зазначити, що ряд держав, таких як Ізраїль, Вірменія, Греція, Китай, Мексика та ін., давно здійснюють співпрацю зі своїми діаспорами і зуміли використати міць впливу етнічного лобі для досягнення своїх цілей. Результати такої співпраці позитивно впливають не тільки на економічну, політичну, соціальну, культурну ситуацію в країні походження і розвиток двосторонніх відносин, а й на самі діаспори, що відчували підтримку з боку історичної батьківщини. Враховуючи це, уряди країн еміграції все наполегливіше закликають до зростання національної солідарності, що перетинає державні кордони.

Так, у своїй інавгураційній промові 8 квітня 1998 р. президент Вірменії Р. Кочарян заявив, що центральною складовою майбутнього розвитку Вірменії вбачає активну участь діаспори у справах батьківщини: «Наше покоління покладає на себе ще один обов'язок – об'єднання зусиль усіх вірмен, а

також забезпечення активної участі вірменської діаспори в соціальному, політичному та економічному житті нашої республіки... Ми повинні усвідомити, що нація, яка визнає вагоме значення єдності сил, ніколи не може зазнати поразки»²⁹.

Свої декларації уряд Вірменії постійно підкріплює комплексною і дієвою політикою у сфері взаємодії з діаспорою. Зокрема, у 2005 р. прийняв закон про подвійне громадянство, у 2008 р. створив окреме міністерство з питань діаспори та ін. Як наслідок – успішна діяльність вірменської діаспори на міжнародній арені, окремі приклади якої наведені вище, вагомо сприяє етнічній батьківщині в економічній та політичній сферах.

Слід зауважити, що в останні роки спостерігається тенденція до посилення інституту лобізму. Позитивна робота інституту лобізму зазвичай вигідна суспільству в цілому – порівнювати групові інтереси, можливості та наслідки різноманітних дій у межах легітимних «правил гри», сприяти відображенню цих цілей у політичних рішеннях, суттєво доповнювати складну систему стримань та противаг. На думку англійського політолога Д. Олдермана, групи тиску, що лобіюють певні інтереси, перетворилися в наш час у невід'ємну частину державного механізму і сприяють життєдіяльності демократичних інститутів: «Це найважливіший кривотворний орган, що живить усю систему»³⁰.

На рівні Європейського Союзу спостерігається не лише визнання, але й прихильне ставлення до лобізму як способу просування інтересів та донесення думок зацікавлених груп до учасників процесу прийняття рішень. Доступ лобістів прямо заохочується самими органами ЄС, які в умовах кадрового дефіциту перевантажені поточною роботою. При цьому дослідження лобістської діяльності в ЄС свідчать, що лобіювання сприяє високому рівню розробки технічних аспектів законопроектів за рахунок їх кваліфікованого експертного забезпечення та відкриває доступ до законотворчості багатьом учасникам³¹.

При реалізації конкретних кроків з метою набуття членства в ЄС країни-кандидати активно залучають свої діаспори. Для прикладу, у 2003 р. відбулася спільна конференція Парламенту Польщі та польських громад зарубіжжя під назвою «Конференція Полонії з країн Європейського Союзу», на якій маршалек Сенату Лонгін Пастусяк відзначив велику роль польської діаспори на шляху до входження країни в ЄС, окресливши її два найважливіші завдання: вплив на уряди 15 країн-членів ЄС у питанні ратифікації договору про вступ та робота з утвердження позитивного іміджу держави у країнах проживання з метою успішного проведення моніторингу громадської думки у країнах ЄС з питання входження Республіки Польща до цієї європейської структури³². На переконання В. Нестеровича нині лобіювання є невід'ємною складовою переговорно-

го процесу між країною кандидатом і ЄС³³ (Нестерович) і значну роль в ньому відіграє діаспора.

Важливо зазначити, що залученню діаспор до міждержавного діалогу сприяє політика керівних органів Європейського Союзу, спрямована на забезпечення прав національних меншин та співпрацю з діаспорами, розвиток міжетнічного та міжкультурного діалогу. Також уже впродовж п'ятнадцяти років опікується питаннями діаспори, закликаючи держави-члени до запровадження єдиного на паневропейському просторі підходу до посилення участі мігрантів у процесі прийняття політичних рішень Рада Європи. Йдеться про гармонізацію інституціоналізованих відносин між діаспорою та її батьківщиною, які в європейських країнах виявилися більш міцними, ніж неформальні відносини. Важливою правовою основою для цього можуть слугувати рекомендації Парламентської асамблеї Ради Європи, зокрема, Резолюція та Рекомендації ПАРЕ «Залучення європейських діаспор: необхідність державного та міждержавного втручання» 2009 року³⁴.

Таким чином, посилення взаємозв'язку сучасних держав веде до глобалізації діаспорної форми існування суспільства і зростання впливу діаспор на зовнішню політику держав і систему міжнародних відносин. У рамках глобальних політичних, економічних та культурних зв'язків, маючи значні фінансові можливості, організаційний потенціал та зацікавленість у розвитку історичної батьківщини, діаспора стає основною силою для модернізації своїх країн, визначальним елементом стратегій розвитку цілих регіонів. Сучасні процеси глобалізації значно сприяють розвитку транснаціональних соціальних мереж, які об'єднують географічно розподілені громади для участі в спільній політичній діяльності. Актори в одній частині транснаціонального політичного руху, які проживають в одному місці, можуть брати участь у лобіюванні або зборі коштів, у той час як ті, що перебувають в іншому місці, можуть брати участь у політичній кампанії або створенні партії. Наслідуючи модель поділу праці на основі порівняльних переваг, кожен сегмент мережі здійснює заходи, які найбільш ефективно проходять в різних місцях, але мають спільні цілі³⁵.

Підсумовуючи вище сказане, можна зробити висновок, що етнічний лобізм став невід'ємною складовою сучасної системи міжнародних відносин і його роль у світовій політиці невинно зростає. В умовах поглиблення демократизації та посилення міжнародних взаємодій організовані етнічні групи шляхом успішного використання лобістського інструментарію істотно впливають на формування й реалізацію зовнішньополітичного курсу та дипломатію в країнах проживання, стан і розвиток міждержавних відносин та динаміку розвитку світового співробітництва. Більший вплив на ситуацію в міжнародних відносинах безперечно справляють

діаспори, які проживають на території США, оскільки, займаючи виняткове становище, ця держава реально керує еволюцією міжнародної системи та продовжує залишатися головним актором на сучасній світовій арені. Все більшої ваги набуває етнічний лобізм у країнах Західної Європи та у владних інституціях Європейського Союзу. При цьому слід зауважити, що лобістська діяльність не лише визнається, але й заохочується урядовими структурами більшості держав та міжнародних організацій з метою представництва й узгодження різноманітних інтересів у процесі прийняття політичних рішень та налагодження взаємовигідних міждержавних відносин.

Зважаючи на зростаючу роль етнічного лобізму в світовій політиці та реалії сучасного міжнародного політичного процесу, на наше переконання, об'єктивною необхідністю для нашої держави постає активізація світового українського лобі, спроможного зміцнювати позиції України на міжнародній арені, сприяти реалізації національних інтересів і покращанню її іміджу.

---

¹ Ethnic identity groups and U.S. foreign policy / ed. by T. Ambrosio. – Westport, Conn.: Praeger, 2002. – 232 p.

² Mearsheimer J., Walt S. The Israel lobby and U.S. foreign policy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mearsheimer.uchicago.edu/pdfs/A0040.pdf>.

³ Лозанский Э. Д. Этноты и лоббизм в США. О перспективах российского лобби в Америке / Э. Лозанский. – М. : Международные отношения, 2004. – 272 с.

⁴ King D., Pomper M. The U.S. Congress and the Contingent Influence of Diaspora Lobbies: Lessons from U.S. Policy Toward Armenia and Azerbaijan [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hks.harvard.edu/fs/dking/Section907v2.pdf>.

⁵ Rubenzer T. Campaign Contributions and U.S. Foreign Policy Outcomes: An Analysis of Cuban American Interests // American Journal of Political Science. – Vol. 55. – No. 1. – 2011. – P. 105–116.

⁶ Lahiri S., Raimondos-Møller P. Lobbying by Ethnic Groups and Aid Allocation // The Economic Journal. – 2000. – Vol. 110. – № 462. – P. 62–79.

⁷ Лозанский Э. Вказ праця. – С. 186.

⁸ Черногорцева С. В. Влияние этнополитического лоббизма на внешнюю политику США: автореф. дис. ...канд. пол. наук: 23.00.04 / Российская академия государственной службы при Президенте Российской Федерации. – М., 2007. – С. 3.

⁹ Ethnic identity groups and U.S. foreign policy / ed. by T. Ambrosio. – P. 11.

¹⁰ Mearsheimer J., Walt S. Ibid.

¹¹ Mearsheimer J., Walt S. Ibid; Sharp J. U.S. Foreign Aid to Israel [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/RL33222.pdf>.

¹² Mearsheimer J., Walt S. Ibid.

¹³ Koinova M. Diasporas and democratization in the post-communist world // Communist and post-communist studies. – 2009. – 42 (1). – P. 52.

¹⁴ De Waal T. Black garden: Armenia and Azerbaijan through peace and war. – New York: New York University Press, 2003. – С. 276.

¹⁵ King D., Pomper M. The U.S. Congress and the Contingent Influence of Diaspora Lobbies: Lessons from U.S. Policy Toward Armenia and Azerbaijan [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hks.harvard.edu/fs/dking/Section907v2.pdf>.

¹⁶ Финансовая помощь Армении со стороны США – доказательство эффективной деятельности армянского лобби [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kavkaz-news.info/portal/cnid_192343/alias__Caucasus-Info/lang__en/tabid__2434/default.aspx.

¹⁷ Соціально-політичні аспекти діяльності організацій закордонних українців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/November09/08.htm>.

¹⁸ Пигинешева А. Латинос в новейшей политической истории США (вторая половина XX – начало XXI в.): автореф. дис. ...канд. ист. наук: 07.00.03 / Государственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Дальневосточный государственный гуманитарный университет». – Хабаровск, 2011. – С. 23.

¹⁹ Кубинские власти обвинили США в ужесточении финансового эмбарго [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.rambler.ru/11447139/>.

²⁰ Осуществление резолюции 60/251 Генеральной Ассамблеи от 15 марта 2006 года, озаглавленной «Совет по правам человека» (Доклад, представленный Личным представителем Верховного комиссара Организации Объединенных Наций по правам человека Кристиной Шане) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.universalhumanrightsindex.org/documents/861/1046/document/ru/pdf/text.pdf>.

²¹ Rubenzer T. Ibid.

²² Лоббирующие против Кастро кубинцы подерживают эмбарго [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inosmi.ru/video/20110818/173477489.html>.

²³ Lahiri S., Raimondos-Møller P. Ibid.

²⁴ Ibid. – P. 76.

²⁵ Ibid. – P. 62.

²⁶ Ibid. – P. 65.

²⁷ Ibid. – P. 75.

²⁸ Ethnic identity groups and U.S. foreign policy / ed. by T. Ambrosio. – P. 10–11.

²⁹ Shain Y., Wittes T. Peace as a three-level game: the role of diasporas in conflict resolution // *Ethnic identity groups and U.S. foreign policy* / ed. by T. Ambrosio. – 2002. – P. 178-179.

³⁰Тихомирова Є. PR – формування відкритого суспільства / Є. Тихомирова. – К. : Наша к-ра і наука, 2003. – С. 180.

³¹Тихомирова Є. Лобізм як складова міжнародного PR [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php?m=1&n=36&c=672> с.

³²Ключковська І. Держава-діаспора: світові та українські реалії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://miok.lviv.ua>.

³³Нестерович В. Роль та місце лобіювання у європейському інтегруванні України / В. Нестерович

// Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2009. – № 3. – С. 36.

³⁴Білозір О. Залучення сучасної діаспори до державотворчих процесів в Україні: необхідні передумови та інституційно-правові механізми / О.Білозір // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті: сучасний вимір, проекція у майбутнє (у рамках Конгресу української діаспори): Збірник матеріалів третьої Міжнародної науково-практичної конференції. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2010. – С. 34-37.

³⁵ Lyons T., Mandaville P. Think Locally, Act Globally: Toward a Transnational Comparative Politics // *International Political Sociology*. – 2010. – №4. – P. 132.